

KULTURMINNEPLAN 2016-2022

Temaplan

I Sund vil eg leva, i Sund vil eg bu.

INNHALD

- 1 Innleiing**
 - 1.1 Mål
 - 1.2 Omfang og avgrensingar
 - 1.3 Saksgang og medverknad
 - 1.4 Forhold til anna lovverk/eksisterande planar
 - 1.5 Definisjonar og klargjering av omgrep
- 2. Status for kulturminne og kulturmiljø i Sund**
 - 2.1 Kommunen si rolle i kulturminnevernet
 - 2.2 Utfordringar og potensiale
- 3 Plangrunnlaget**
 - 3.1 Kart med registrering av kulturminna
 - 3.2 Kommuneplanen 2010 - 2020
- 4. Omsynssoner i kommuneplanen**
 - 4.1 Kulturminne
 - 4.2 Kulturmiljø
 - 4.3 Kulturlandskap
- 5. Endringar og utvikling**
 - 5.1 Næring
 - 5.2 Levemåte
 - 6.3 Infrastruktur
- 6. Verdsetting og formidling av kulturarven**
 - 6.1 Kunnskapsverdiar
 - 6.2 Opplevingsverdiar
 - 6.3 Bruksverdiar
- 7. Kulturminne som ikkje ligg i omsynssonene**
 - 7.1 Kverner
 - 7.2 Steingardar, rydningsrøyser og bakkagardarDet
 - 7.3 Demningar
 - 7.4 Lør
 - 7.5 Jordkjellarar
 - 7.6 Minnesmerke
 - 7.7 Kyrkjer, gravstader og bedehus
 - 7.8 Ungdomshus
- 8. Immaterielle kulturminne**
 - 8.1 Generelt om immaterielle kulturminne
 - 8.2 Kjelder
- 9. Handlingsplan**
 - 9.1 Mål
 - 9.2 Tiltak
 - 9.3 Ressursbehov og ansvar
- 10. Vedlegg**
 - 10.1 Registreringar
 - 10.2 Relevant litteratur
 - 10.3 Enkel historisk oversikt

SAMANDRAG

Kulturminne, kulturmiljø og landskap er viktige fellesgode for lokalsamfunna. Det gir kunnskap og opplevingar som fortel om fortida og kan gje ei betre forståing av notida. Samtidig er kulturhistoria ein ressurs for verdiskaping og god samfunnsutvikling. Kommunen er avgjerande instans i arbeidet med å ta vare på desse verdiane som finst lokalt. God forvaltning krev kunnskap og oversikt. Vi har lært at kulturminnearbeidet må ha eit berekraftperspektiv både økonomisk, kulturelt, miljømessig og sosialt. Økonomisk handlar det om å ta i bruk gamle bygg til nye næringar og invitera til reiselivsopplevingar knytt til kulturminne, kulturmiljø og landskap. Elles handlar det mykje om å byggja identitet, formidla kunnskap og skapa stimulerande nærmiljø med høg livskvalitet.

Fylkeskommunen er forvaltningsstyresmakt med mynde etter kulturminnelova. Det gjeld førhistorisk kulturminnevern, bygningvern, handverktradisjonar og fartøyvern. Få av kjeldene til vår eiga historie ligg i arkiv eller på museum, langt dei fleste finst i bygningar, vegfar, gravhaugar, fangstgroper og alle dei andre kulturminna i landskapet. Målsettinga til fylkeskommunen er at omsynet til kulturminna skal sikrast gjennom all lokal og regional utvikling og arealplanlegging. Fylkeskommunen har også mynde til å kunne setja i gang freding av kulturminne med nasjonal verdi for å sikra eit varig vern.

I kulturminneplanarbeidet har vi lagt vekt på å ta vare på eit representativt utval av kulturminne. Det er ikkje eit poeng å ta vare på alt, men det som er viktig for innbyggjarane skal høgt på prioriteringslista. Med denne planen får vi ei betre oversikt over kva vi har av kulturminneverdiar og kva som er tenleg å ta i bruk. I planarbeidet held vi fast på at kulturarven skal vera ei investering for framtida.

Kommuneplanen med arealdelen er styrande for administrasjonen i forvaltninga av kulturminne. Kulturminneplanen skal definera kva vi finn særleg viktig å ta vare på. Registreringsarbeid, kunnskap og kulturminneopplevingar er viktige element i arbeidet med å ta vare på kulturarven. Det beste vern er gjennom bruk. Kulturminne skal registrerast og følgjast opp i ein forpliktande handlingsplan.

I kommunen er det registert kulturminne frå eldre steinalder og fram til nyare tid. På kvar gard finst spor etter kulturhistoria. Nye generasjonar kan gjennom å sjå og bli fortald, få kjennskap til korleis folk livnærde seg og budde før. Å oppleva kulturminna i autentiske miljø har god effekt når det gjeld å vekka interesse og engasjement for kulturarven. Er dei lokalhistoriske spora å finna i nærmiljøet, har dei også verdi for identitetsbygging og opplevinga av å høyre til i grenda. Barn og unge kan erfara at dei er eit verdifullt generasjonsledd på den store tidslina fortid, notid og framtid.

Parallelet med kulturminneplanarbeidet får vi kartlagt og verdsett friluftslivsområda. Det gir oss høve til å laga å sjå kulturminne og friluftsliv i samanheng. Vi vil laga eit hefte med kulturminnetura. På den måten kombinerer vi kultur- og naturopplevingar med kunnskapsformidling og fysisk aktivitet. Det er helsefremjande at vi kjem oss ut i terrenget og samtidig får kjennskap til lokahistoria. Heftet vil verta laga i sams forståing med grunneigarane og Sund turlag.

Mange registreringar er innteikna på kart, og ein del er digitaliserte. Ved å klikka på kartpunkta vil vi etter kvart finna opplysningar om det einskilde kulturminnet. Digitaliseringa av registreringane er eit arbeid som må halda fram og som er ført opp som tiltak på handlingsplanen.

Vedlagt ligg kart, historisk oversikt, adresser til ulike register og litteraturliste til fordjuping. Dess meir vi les og lærer, dess meir interessant blir lokalhistoria. Kunnskap vil gje oss lyst til å ta vare på det som har vore viktig for levkår og næringsliv i Sund. Samtidig kan det inspirera til å utvikla og skapa nye verdiar ved å ta i bruk det som er særmerkte kulturminne i kommunen.

1 INNLEIING

1.1 Mål

Kulturminne og kulturmiljø med deira eigenart og variasjon skal vernast både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i ei heilskapleg miljø-og ressursforvaltning

- Ta vare på kulturminne, kulturmiljø og landskap som viktige fellesgode for Sund
- Styrka kunnskapen om kulturminne og kulturarv
- Bruka kulturarven som ein ressurs for verdiskaping og god samfunnsutvikling
- Gjera prioriteringar og laga oversikter som hjelper kommunen til å gjera rette val og prioriteringar i forvaltninga av kulturarven

1.2 Omfang og avgrensingar

Plan og bygningslova sin føremålsparagraf seier mellom anna at det skal setjast mål for den fysiske, miljømessige, økonomiske, sosiale og kulturelle utviklinga i kommunen og regionen. Det skal leggjast til rette for verdiskaping og næringsutvikling, for god utforming av bygningar og bumiljø og gode rammer for oppvekstmiljø og levekår.

Som planmynde forvaltar kommunen store kulturhistoriske verdier. For å kunne ivareta kulturminne og kulturmiljø er det nødvendig å ha god og oppdatert kunnskap om lokalhistoria og kulturminna i kommunen. Dette vil verta nyttig både når det gjeld arealplanlegging og forvaltning, formidling og næringsutvikling. Kulturminneplanen er ein temaplan og omtalt i *Kulturplanen for Sund*.

I arealdelen til *Kommuneplanen 2010-2010* ligg omsynssoner for kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap. Den er eit viktig utgangspunkt i kulturminneplanarbeidet. I tillegg tar vi med nokre typiske kulturminneobjekt.

Kulturminneplanen omtalar særlegne kulturminne frå eldre steinalder til i dag. Den viser til registreringar og litteratur, som kan bidra til meir kunnskap og opplevingar knytt til einskilde kulturminne.

Handlingsplanen skal omfatta tiltak for vern, bruk og formidling av kulturarven. Den skal skildra kven som har ansvar for å setja i gang dei ulike tiltaka, tidsplan, samarbeidspartnarar, kostnads-ramme og forslag til finansiering. Prioritering og tidsplan for tiltaka må reviderast årleg ut frå endra behov og økonomiske rammer.

1.3 Saksgang og medverknad

Saksgruppe Næring og utvikling godkjende prosjektet i møte 12.03.14 og har fungert som styringsgruppe for kulturminneplanarbeidet. Ei administrativ gruppe frå kultur, areal, drift og stab har utgjort den administrative prosjektgruppa. Det har vore fleire opne møte med god oppslutning av frivillige lag og organisasjonar og enkeltpersonar. I tillegg har prosjektgruppa hatt hjelp av gode kontaktar i alle grender. Planen skal på høyring før den vert godkjend av kommunestyret i løpet av våren 2017.

1.4 Forhold til anna lovverk/eksisterande planar

- Lov 1978-06-09 nr 50: Lov om kulturminner (kulturminneloven)
- Lov 2007-06-29 nr 89: Lov om offentlege styresmaktens ansvar for kulturverksemd (kulturlova)
- Lov 2008-06-27 nr 71: Lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan og bygningslova)
- Stortingsmelding nr 16 (2004-2005) Leve med kulturminner. Miljøverndepartementet
- Fylkesdelplan kulturminne «Kultur viser veg» 1999-2010 Hordaland fylkeskommune
- Kulturplan for Sund kommune 2012-2022

1.5 Definisjonar og klargjering av omgrep

- *Kulturminne* – alle spor etter menneske sine liv og virke i de fysiske miljøet. Omgrepet omfattar også stader det knyter seg historiske hendingar, tru eller tradisjon til.
- *Automatiske freda kulturminne* – er freda direkte etter lov, utan særskilt vedtak. Det er faste kulturminne frå før 1537 og ståande byggverk med erklært opphav frå perioden 1537 – 1649.
- *Faste kulturminne* – er kulturminne som er jord- eller stadfaste. Arkeologiske funn inngår som delar av eit fast kulturminne så lenge dei ligg i jorda eller under vatn.
- *Lause kulturminne* – kulturminne som kan flyttast
- *Immateriell kulturarv* – praksis, framstillingar, uttrykk, kunnskap og dugleik. Det gjeld t.d. tru, tradisjonar, sagn og hendingar.
- *SEFRAK* – nemninga vert brukt om bygningar som vart registrerte i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminne) i åra 1975 – 1995. Registreringane omfattar i prinsippet alle bygningar som er bygde før 1900. Det einaste kriteriet var alder på bygningen.
- *Listeført* – Alle kyrkjer bygde mellom 1650 og 1850. Ei rekkje kyrkjer bygd etter 1850 er òg listeførte. Listeførte kyrkjer skal handsamast i høve til det såkalla kyrkjerundskrivet. Riksantikvaren skal gje fråsegn om endringar i eller ved kyrkja, og om istandsetting og vedlikehaldstiltak.

2. STATUS FOR KULTURMINNE OG KULTURMILJØ I SUND

2.1 Kommunen si rolle i kulturminnevernet

Kommunen har ei viktig rolle i å vera samfunnsutviklar. Som planmynde er kommunen den største forvaltaren av kulturhistoriske verdjar. Landskap, kulturmiljø og kulturminne utgjer eit viktig grunnlag for verdiskaping og næringsutvikling. Slike verdjar bidreg til å utvikla attraktive lokalsamfunn og reisemål. Det er kommunen i samspel med innbyggjarane som kjenner best på kva kulturminne kan fortelja om lokalsamfunnet si felles historie. Det er ei aukande interesse og engasjement lokalt knytta til historie, kulturarv og kulturminne. Ved hjelp av frivillige lag og organisasjonar, grunneigarlag, skular, stiftingar, museum og enkeltpersonar er det gjort ein stor innsats i registreringar og dokumentasjon av kulturarven i Sund. Dette samarbeidet må halda fram om vi skal lukkast i kulturminnevernet.

Kommunen har hovudansvaret for å identifisera, verdsetja og forvalta verneverdige kulturminne i tråd med nasjonale mål og forventningar. I dette ligg det eit ansvar for datahenting og tilrettelegging for registreringsarbeidet. Det handlar både om fysiske kulturminne og kulturmiljø, men også om immateriell kulturarv.

Omsynssonene for kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap er definerte i kommuneplanen. Føremålet med kartfestinga av automatisk freda kulturminne i arealdelen er å hindra at desse vert skada eller øydelagde i samband med fysiske tiltak. Det er sett grenser for lokalt viktige kulturmiljø og kulturlandskap for å ta omsyn til dei kvalitetane særskilde bygningsmiljø og landskap har i Sund.

I det nasjonale registeret Askeladden er alle kjende automatisk freda kulturminne i landet registrerte. Desse er kartfesta i det digitale kartverket i kommunen og skal nyttast ved sakshandsaming.

2.2 Utfordringar og potensiale

Det er ei stor utfordring å få samla inn dokumentasjon og få oversikt over kva kulturminne som er verd å ta vare på. Registrering via feltarbeid er tidkrevjande, men for å kvalitetssikra data og (gjen)oppdaga fysiske kulturminne har kulturkontoret engasjert ein person til å gjera feltarbeid, både på kulturminne og friluftslivsområde. Det ligg eit stort potensiale i å kopla kartleggingane, for så å laga eit hefte om kulturminneturar i nærområda og i heile kommunen. Dette kan digitaliserast og leggjast inn i web-appen *Ord i spreke spor* og tilsvarende nettløysingar.

Dei fleste kulturminna som er verd å ta vare på er i privat eige. Kulturminneeigarane må vera interesserte i vern før eventuelle tiltak frå kommunen si side er aktuelt. Det ligg ofte store økonomiske utfordringar i restaurering og vedlikehald. Vern og bruk skal skje i samråd med motiverte grunneigarar. Dette må vera avklart før kulturminnet kjem på handlingsplanen.

3. PLANGRUNNLAGET

3.1 Kart med registrering av kulturminne

Hordaland fylkeskommune har gjennom dei siste tiåra gjort ein del arkeologiske utgravingar, registreringar og prøvestikk i samband med utbyggingsprosjekt.

I samarbeid med frivillige og grunneigarar har det vore registrert verneverdige kulturminne over fleire år, som i dette planarbeidet er meir systematisert og verdsett.

3.2 Kulturminneplanen 2010 - 2020

I arealdelen av kommuneplanen er det innarbeidd omsynssoner for kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap. Det er også kartfesta ein del kulturminneobjekt i desse områda.

Kulturlandskap er område der menneske har påverka utforminga ved å bruka det. Grensa mellom kultur og natur er ofte flytande. Eit tilsynelatande urørt naturlandskap kan gøyma fangstgraver og spor etter eldgamle buplassar. Og omvendt – i eit kultivert landskap finst plantar, dyre-og insektartar av stor interesse for naturforskarar.

Foretellertradisjonen og stadnamna gir på mange måtar landskapet ei særskild tyding.

I kulturlandskapet møtest interessene frå natur-og kulturminnevernet. Kulturlandskap blir ikkje freda etter kulturminnelova, men kan på grunn av sin verdi definerast som omsynssoner for kulturminne, kulturmiljø og kulturlandskap.

Kommunen kan uavhengig av arealføremål ta avgjerd i kommuneplanen sin arealdel om miljøkvalitet, estetikk, natur, landskap og grøn struktur. Det skal takast omsyn til vern av eksisterande bygningar og anna kulturmiljø. Kommuneplanen sin arealdel kan vera så detaljert at den nærast tilsvare ein reguleringsplan. Det er ikkje lenger nødvendig å gå vegen om ein reguleringsplan for å sikra kultuminneinteressene. Det er mogleg å sikra seg heimel for å nekta riving av verneverdige kulturminne etter § 11-9 nr 7 i Plan- og bygningslova.

Det er Plan-og bygningslova som er den viktigaste vernelova/»kulturminnelova». Kommunen har mynde til å gje kulturminna eit formelt vern. Plan-og bygningslova omfattar alle kulturminne.

Frå kvafestival i vågen

4 OMSYNSSONER I KOMMUNEPLANEN

4.1 Kulturminne

I Sund dominerer funna av kulturminna i dei kystnære stroka, mellom kote 10 og 20. Det er særskild områda Glesnes og Toftarøyna på vestsida og nordre del av kommunen på austsida som trer fram som dei mest aktuelle funnstadene. Olav Toft fekk samla mange kulturminne objekt i heile kommunen, men særst mykje på Toftarøyna og Risøyna.

I Telavåg er mange krigsminne registrerte. Nordsjøfartmuseet har laga ei kulturhistorisk løype med 14 postar av eldre og nyare kulturminne og stader knytt direkte til historia om Telavåg under andre verdskrigen. Løypa er digitalisert som ei *Virtuelle vandring*.

Ved Kvernavika og i Porsvika er det registrert buplassar frå steinalder og eldre bronsealder. På Skaganeset er det fleire registrerte steinalderfunn.

I samband med kulturminneplanarbeidet har vi funne interessante kulturminne på kvar av dei 50 gardane i Sund utan at dei nødvendigvis ligg i omsynssonene. Vi kan ikkje ta dei med her, men vil oppfordra grunneigarar til å ta vare på kulturminna, - ved å dokumentera med bilete og historier og om mogleg bruka kulturarven på ein eller annan måte.

4.2 Kulturmiljø

Kulturminna er ein viktig del av kulturmiljøa og kulturlandskapa i grendene. Vi finn spor etter menneske sitt liv og virke som gjer historia levande for oss:

Bukken

Bukken, Buck van Raa, er ein gamal tingstad, handelsstad og gjestgjeveri som er freda. Historisk sett var Bukken ein sentral handelsplass i Raunefjordområdet. Heile øya med nærliggjande holme er definert som omsynssone kulturmiljø.

Handelsstaden Glesvær med nærliggjande naustmiljø

Heilt frå 1664, då Heinrich Wessel bygde handelsstaden til i dag, har det vore handel og treffstad her. Handelsstaden var i tidlegare tider sentral på vestsida av Sotra. I dag er det kommunen sin tusen-årsstad. Det er framleis stor aktivitet på Glesvær med kafé, rorbuer og arrangement av alle slag.

Kvalvågen

Kvalvågen har historie i samband med fangst av kval i Skogsvåg. Det er framleis rester av stengsle og buer nytta til stenging av vågen. I kommuneplanen har området, som er ein naturleg del av eit land-skapsrom i vågen, status som omsynssone kulturmiljø. Dei tradisjonelle kvalfangstmetodane som vart nytta, gjer at området ikkje berre har lokal verdi, men også nasjonal og internasjonal verdi. Det har i sienare tid vore arrangert 3 kvalfestivalar her med godt oppmøte og mangfaldig aktivitet. Kvalvågen har eit stort potensiale for utvikling og verdiskaping.

Hope-samlingsplass og naust

Området vart nytta til ulike aktivitetar i lokalmiljøet. Hope trebåtlag har basen sin her. Området har lokal verdi som kulturmiljø.

Kyrkjebryggjer i Klokkarvik ved Solhaug og i Limevågen.

Historisk sett har desse bryggjene vore nytta av innbyggjarane for transport til Sund kyrke. I Limevågen har også namnet «Brurabryggjo» vore nytta.

Førdesdal

I Førdesdal ligg eit eldre gardstun. Garden ligg inst i Førdesdalen. Tunet består av fleire små og større bygningar. Store delar av tunet er oppført i tørrmur.

Melkeviknaustet

Melkeviknaustet er eit gammalt naust oppført i tørrmur med skifer på taket.

Fødestaden til Johannes Kleppevik.

Johannes Kleppevik var ein kjend artist som gjekk undeder namnet «kystens trubadur». Han etterlet seg eit vell av songar og komposisjonar, som vert haldne levande av sambygdingar og av folk langs heile kysten. Johannes Kleppevik var ein pådrivar for å få i stand *Torgdagen i Bergen*, som sidan har vore eit årleg arrangement i juni. Det er oppretta eit minnefond i hans namn med ein minnepris til ein person eller eit lag i Hordaland som fremjar kystkulturen på ein framifrå måte i fylket.

Kleppesjøen med hamna

Nausta er av ulik storleik og vinkel mot sjøen med passasje mellom nausta. Hamna er bygd på ein særeigen måte, med berre eit smalt utløp mot Krossfjorden. Hamna er utforma slik for å verna båtar og naust mot vertilhøva i Krossfjorden. Lokale lag arrangerer *Hamnedagane* i august for å skapa aktivitet og halda tradisjonar ved like.

Håkonsund – området mellom hovudhuset og sundet.

Området er frå tidlegare brukt både som handels- og gjestgjevarstad. Og det er kjent at området vart nytta allreie på 1700-talet. Det er bygd som eit klyngetun med små uthus rundt hovudbustaden.

Trelleviknaustet og området rundt

Området består av tre bygningar. Det er *Bygnaden*, *Skjenkestova* og *Jektenaustet*. Heile området er disponert av stiftinga Trellevik kystkultursenter. Stiftinga har ansvar for bevaring av området, bygningane og båtane og driv med ulike kulturelle arrangement og sjøaktivitetar. Det store sjøhuset *Bygnaden* er over 200 år gammalt. Jektenaustet inst i vika kan vera eit av dei eldste bygga i Sund.

Tyrnevika

Tyrnevika har vore handelsstad i fleire generasjonar. Her har også vore indistrictad med næring knytt til fiske med sildemottak og foredling. I Tyrnevika ligg også «Sildabua» som i storleik og utforming skil seg ut i høve til omgjevnadane.

Hummelsund – Sundet

Hummelsund er ein passasje mellom Vikso og Toftarøyna. Det er automatisk freda kulturminne i ei bukt midtvegs i sundet. Sundet er farbart med liten båt.

Glesvær – Englebogskjæret

Englebogskjæret er ein særmerkt holme der det ligg to gamle notbruk.

Glesvær – ferdselsåre

Det er ei tradisjonsrik ferdselsåre mellom bustad- og naustområdet i Bogen

Glesvær – Porsvika

I samband med utviding av industriområdet vart det avdekka fleire funn av automatisk freda kulturminne på nordsida av Porsvika. Den nordlege delen av området er sett av som omsynssone kulturminne.

Golta/Glesnes – Goltasundet

Goltasundet strekkjer seg mellom Golta og Glesnes i eit landskap med steinalderbuplassar, gamle rorbuer, restaurert hengje og naust etter eit gammalt notlag.

Golta – langhuset

Langhuset er eit av dei eldste husa i Sund og truleg bygd i 1619. Huset er bygd i grensa mellom to hovudbruk.

Telavåg – øydegard

Ein gamal øydegard ligg lunt og noko gøymd i landskapet.

Telavåg – Selstøbuene

Dette er dei einaste bygningane som stod att etter den tyske aksjonen som øydela bygda i april 1942. Selstøbuene er restaurerte i eit samarbeid mellom Nordsjøfartmuseet, Nordsjøløypegruppa *Ut mot havet* og Sund kommune med midlar frå Riksantikvaren og Hordaland fylkeskommune.

Austefjorden/Toftosen – Hummarparkane

Dette er særmerkte bygg som vart nytta til oppdrett og oppbevaring av hummar for vidare sal.

Tyssøy – kapellet og omgjevnadene

Tyssøy er ein gamal kongsgard og St. Ludvigs kapell vart bygd rundt år 1300. Kapellet eksisterer ikkje lenger, men steinane er moglege restar etter kapellet. Det vert halde gudsteneste ved *Kyrkje-steinane* kvart år. Det har også vore dåp og vigsel der i seinare tid.

Tyssøy – Tyssøykruna

På Tyssøy finn ein dette merket kalla «Tyssøykruna». Merket er hogd i stein ved sjøen på vestsida. Merket er eit automatisk freda kulturminne. Ein har ikkje greidd å gjera ei klar tidfesting av merket. Det er også ulik tolking av symbolikken.

Lerøy – gravplass

Gravplassen på Lerøy er ein særmerkt gravplass som ikkje lenger er i bruk. Den ligg bortgøymd i skogen på den nordaustlege delen av Lerøyna. Det var ein privat familiegravstad for gjestgjevarstaden Bukken. Gravplassen har elleve gravminne som enno er intakt.

Sangolthedlo

Huset er over 100 år gammalt, tømra og bygd etter tradisjonell byggjeskikk.

Døscherholmen

Namnet på holmen skal koma av Døscher, som er eit slektsnamn i Bergen på slutten av 1800-talet. Det har vore stor aktivitet med butikk(?), nohengje, barkeri og trankokeri her. Området er regulert og det er teke omsyn til kulturelle verdiar i samband med handsaminga av reguleringsplanen.

Vorlandsvassdraget

Det er knytt fleire nyare kulturminne til vassdraget. Det er mellom anna tufter etter fleire kvernhus i skaret langs elva. Kulturinna i området vitnar om stor aktivitet i fortida.

4.3 Kulturlandskap

Kulturlandskap og kulturmiljø er vanskeleg å skilja. Det kan vera jordbrukslandskap med dyrkingsområd, beitemark, steingardar og andre former for innhegning, demningar, tre og annan vegetasjon. Eller kystlandskap med hamner, bryggjer, sjømerke, seglingeier og andre innretningar som skildrar maritime miljø. Det er også fjell- og utmarksområde der menneske har ferdast, med kulturminne frå jakt, fiske og anna ressursutnytting

I arealdelen av kommuneplanen er nokre område omtalt som omsynssoner for kulturlandskap og omsynssoner landbruk. Det er Skogsvågen, Lerøyna, Bjelkarøyna, Fenedalen (nord for Kleppe), Håkonsundet, Forland, Høylandsdalen, Toftarøyna mot Døscherholmen, Risvika på Toftarøyna, Viksøyna, Osphaugen, Spilda, Golta og Øvretveita.

5 ENDRING OG UTVIKLING

Frå eldre steinalder (ca 10000 år f. Kr) er det funne spor av folk i Sund. Det er registrert buplassar og fangstreiskap langs øyer, fjordar og sund. Funna tyder på at folk har livnært seg på jakt og fiske. Det var gode fangstplassar for kval i Telavåg og Skogsvåg heilt opp til nyare tid. Det same gjeld kaste-plassar på Kjereidet, Golta, i Austefjorden og Skogsvågen.

I yngre steinalder (ca 4000-1800 f.Kr) endra leveviset seg. Det vart meir jordbruk og husdyrhald i tillegg til fiske og fangst, noko som har vore viktig heilt opp til nyare tid.

Folkemengda auka og reiskap og farkostar endra seg. Mange kulturminne ligg under havflata etter forlis frå seglskutetida til moderne tid. Det ligg også ein del vrak langs kysten etter vikingane sine herjingar og frå siste verdskrigen.

Loshistoria skriv seg frå 1720. Dei store båtane er framleis avhengige av lostenesta, som er stasjonert på Vikso. Etter kvart som bruer og vegar vart bygde, endra infrastrukturen seg fort. Med folkeveksten, utdanning og teknisk utvikling fekk kommunen meir varierte næringar.

5.1 Næringar

- Frå fiske og fangst til oppdrettsnæring
- Frå torvtaking til olje og gass
- Frå fiskarbonden si sjølvberging til industri, handel, service og offentlege tenester

5.2 Levemåte

- Frå steinalderbuplassar, enkle stover til arkitektteikna og prefabrikerte hus i mange slags former og storleikar, - einbustader, i rekke og i høgda
- Frå heile storfamilien i same hus til varierte familiestrukturar
- Frå sjølvhushald til kjøp og sal av varer
- Frå sild og pote til sushi, tapas og pizza
- Frå sosiale arbeidsfellesskap på gardane til meir alders- og fagdelte samfunn
- Frå arbeid dei fleste timane i døgeret til regulert arbeidstid og mykje fritid
- Frå jakt, torvtaking, berplukking og sauesanking til friluftsliv og naturopplevingar
- Frå nokonlunde einsarta kultur- og livssynssamfunn til stor innvandring og busetting av flyktningar frå heile verda med ulik kulturbakgrunn og trussamfunn.

5.3 Infrastruktur

- Frå munnleg og direkte informasjon til bruk av internett og sosiale media
- Frå sjøvegen med færingar til hurtiggåande båtar, ferje, bil, buss og fly
- Frå utvandring til innvandring og folkeauke
- Frå saktegåande infrastruktur til stadig aukande fart og volum via internett

6 VERDSETTING OG FORMIDLING AV KULTURARVEN

6.1 Kunnskapsverdiar

For å ta vare på kulturarven er det avgjerande med kunnskap. Utan lokalhistorisk kunnskap har det einiskilde kulturminne inga verdi. Kulturminna fortel om eigenarten og identiteten til Sundsokningen. Fortida er viktig for å forstå samtida. Kulturminna seier noko om levevis og livsvilkår i Sund.

Kunnskapsformidling til barn, unge og vaksne kan skapa engasjement og interesse for å ta vare på kulturarven. Ved å besøka Olav Toft si samling på skulehuset på Toftarøyna får ein god kunnskap om næringar og levemåtar ved å studera gjenstandar frå heile Sund. Her kan ein også sjå den digitaliserte Sundfilmen frå 1960-talet (Johannes Evensen Hummelsund). Trellevik kystkultursenter formidlar denne delen av kulturhistoria i eit autentisk miljø. Det same gjer Hamnedagane og andre arrangement som tar kulturarven på alvor. Sund sogelag og andre eldsjeler sit på mykje kunnskap.

Døme på kunnskapsverdiar:

- Kulturhistorie/bygdesoge
- Tradisjonboren kunnskap

6.2 Opplevingsverdiar

Opplevingar av kulturminne forsterkar interessa og engasjementet, særleg om ein finn kulturminne og spor etter menneske sitt liv og virke i landskapet. Ved guida turar eller skriftleg informasjon på kart eller nett (kart, kystpass, turappar, hefter, bøker) kan opplevinga spora både til meir kunnskap, aktivitet og folkehelse.

Døme på opplevingsverdiar:

- Arkitektur, kunst, og estetikk
- Symbol og identitet
- Undring, refleksjon, attkjenning, glede, overrasking

6.3 Bruksverdiar

Ein del kulturminne har bruksverdi i den forstand at dei er blitt sette i stand. Desse må vedlikehaldast. Kulturminna kan brukast til både kunnskapsformidling og opplevingar, men også til ny næring. Kommunen sine pliktar til å ta vare på kulturminna skal visast att på handlingsplanen. Etter tiltak er det viktig at dei ikkje vert ståande og forfalla på nytt. Ved å utarbeida skjøtselsplanar kan vi ha oversikt og evt hjelpa til med nye tiltak.

Døme på bruksverdi: Økonomisk verdi, ressursverdi, næringsverdi, utviklingsverdi, formidlingsverdi, pedagogisk verdi og museal verdi. Kulturminna må vera tilgjengelege og lette å finna for folk.

7 KULTURMINNE UTANFOR OMSYNSSONENE

7.1 Kverner

Det har vore mange kverner i Sund. Ei av dei som står att er Selstøkverna. Den er ferdig resatauert utvendig. Vi kjenner ikkje til årstal for når den vart bygd. Alt i 1723 hadde Selstøa ei bekkekvern. Nye kvernhus vart bygd på 1800-talet. I 1875 stod det tre kverner i

Kvernadalen. Når Selstøkverna står ferdig restaurert i 2017 skal den brukast til undervisning i skulen og formidling i reiselivssamanheng. Det er ynskjeleg at Selstøkverna med renna og vatnet vert lagt inn på kartet og i planen som omsynssone.

restaurering av kverna.

Eit anna døme er Hummelsundkverna. Den ligg nær vegen og er lett tilgjengeleg for folk som går på tur. Sogelaget har engasjert seg i

7.2 Demningar

Alle plassar det var kvernhus var det oppmurde demningar. Ein del står att som synlege spor i vassdraga. På Klokkarvik bygde dei seg eit lite vasskraftverk frå Sundsvatnet og Lensmnnsvatnet. Målet er å verna demningane og ta vare på generatoren for å formidla kulturminnet og energihistoria.

Ein nyare demning vart bygd ved Grindavatnet, som forsynte store delar av Sund med drikkevattn før Kørelen vart den viktigaste drikkevasskjelda.

7.3 Steingardar, rydningsrøyse r og bakkagardar

Det har vore utført eit stort arbeid då innmarksområda i kommunen vart dyrka opp. På dei fleste gardane var det mykje stein som måtte ryddast bort frå jordstykkja. Steingardane, bakkamurane og rydningsrøysene er synlege prov på dette.

Dei mange steingardane høyrer til dei viktigaste kulturminna i Sund. Nokre av dei er vakre kunstverk. Steingardane var grense-gangar mellom gardane. Desse var rette på begge sider. Men det var også steingardar som skil innmark og utmark. Desse markagardane eller bøgardane er rette på sida som snur mot utmarka og skrå på innsida

På Vardøyna finn vi ein steingard med 5 ulike typar mur. Den er ein studie i kunst. Det var «notahundar» som bygde steingardane, når dei ikkje dreiv med fiske.

Rydningrøysene vart bygde opp av overskotsstein som ikkje kom til nytte elles, - gjerne der det var noko avstand å transportera steinen til bøgjerdet. Røysa vart plassert på stader der det ikkje var jord og der ho i liten grad delte jordstykke.

Bakkamurane hadde fleire funksjonar. For det første vart dei bygde for å vinna inn jordstykke som elles hadde vorte svært bratte. Muren hadde også funksjon å hindra at jorda lett rann vekk frå det nye jordstykket.. Dessutan var bakkamuren ein måte å plassera overskotsstein frå jordryddinga på.

Rydningrøys og bakkagardar

7.4 Løer

Løer av ulik storleik, utforming og bruk finn ein overalt i Sund. Ei av dei mest særprega kan vi sjå i Asphaugen. Den står enno.

Langhuset på Golta har løe bygd saman med bustadhuset

7.5 Jordkjellarar

På same vis som lør finn vi mange jordkjellarar rundt om i bygdene. Dei var brukte til røyking av fisk, oppbevaring av poteter og grønsaker.

På biletet ser vi ein jordkjellar bak Jektenaustet i Trellevik som er dekt med jord.

Ovanfor lavvoen i Eide er det jordkjellarar/steinhus med stein til tak, men er bygd over same modell. Desse er frå 1700-1750.

7.6 Minnesmerke

Vi har ein del minnesmerke i kommunen, og fleire er verd å vurdera. Den norske mineleggjaren Tyr fyller 130 år i år, og det er tankar om å plassera ei mine på Klokkarvik for å minnast minesprenginga i april/mai 1940.

Her er plass til fleire bilete og tekstar.

1. Vikso: Over bortkomne losar og båtmannskap
2. Vetten: Flystyrte i 1948. Skulptur av motoren og namn på dei omkomne
3. Sund kyrkje: Minnestøtte med namn på dei som var om bord i flyet
4. Sund kyrkje: Minnestøtte med namna på omkomne frå indre Sund under 2.verdskrig
5. Kausland kyrkje: Minnestøtte med namn på omkomne frå ytre Sund under 2.verdskrig
6. Telavåg ved skulen: Minnestøtta over omkomne frå Telavåg under 2.verdskrig.
7. Minnetavler ved den gamle gravstaden «Fredens bolig».
8. Lerøy: Minnetavle over russarfangane.
9. Sundkyrkje: Klokka frå kyrkja som brann
10. Mina: Plan om å flytte den frå Haugeheim til Skuleneset, Klokkarvik.

Losminnesmerket på Vikso

Den gamle kyrjeklokka frå Sund kyrkje

Flystyrten ved Vetten 1948

Minnestøtte ved Sund kyrkje

7.7 Kyrkje, gravstader og bedehus

I Sund er det kyrkjebygg på Kausland (Kausland kyrkje), Klokkarvik (Sund kyrkje) og Forland har ei kyrkje som vart overført frå Austevoll i 1948. (Det evangelisk-lutherske kirkesamfunn). Kyrkjesteinane på Tysøyna vitnar om at det har vore ei kyrkje der.

Det er gravstader ved Sund og Kausland kyrkje. I tillegg er det ein gravplass i Telavåg. Det er ein også ein gamal, privat gravstad på Lerøy, ein kolerakyrkjegard på Nygård og ein gamal gravstad på Øvretveita (Fredens bolig).

Ein del bedehus har fått omgjort sin opprinnelege funksjon. Men i Telavåg, på Tofterøy og på Forland er bedehusa i bruk. Dei fungerer også som samlingsstad for folk i bygda.

7.8 Ungdomshus

I grendene Glesnes, Telavåg, Pollen, Stranda og Skogsvåg er det bygd ungdomshus og desse er framleis i aktivt bruk. Nokre av dei er døypte om til grendahus.

8. IMMATERIELLE KULTURMINNE

8.1 Generelt

Immaterielle kulturminne er kulturarv som vi ikkje kan ta på fysisk, men som er viktige å få kunnskap om. Det handlar om korleis folk levde i lag. Vi ser også at mange av desse verdiane er grunnlaget for at vi har ein levande kystkultur i dag.

8.2 Kjelder

I denne planen er vi ikkje konkrete på immaterielle kulturminne og heller ikkje lause kulturminne. Vi kan lesa meir om dette i bøker, hefter og studentoppgåver som ligg i arkivet på folkebiblioteket. I Olav Toft si samling på Tofterøy skulehus kan vi henta mykje kunnskap og sjå på gjenstandar frå steinalderen og fram til nyare tid.

Gjennom lesing og museumsbesøk kan vi læra om mattradisjonar kvalfangsttradisjonar, bruk av landnot og drivgarn, folkedraktar, handverkstradisjonar, leik, musikk, song og dans (ungdomslaget og andre lag sin plass i kvardag og fest), stadnamn og naturnamn, tru og livssyn, skikkar, segn, fiske-mé, salting og anna preservering av mat, brygging m.m.

9 HANDLINGSPLAN

9.1 Mål

Handlingsplanen skal sikra at vi tar vare på dei mest verdifulle kulturminna og kulturmiljøa i kommunen. Det kan vera aktuelt å kartleggja fleire omsynssoner rundt kulturminne som er unike og på den måten er verd å ta vare på. Eigenarten og variasjonen gjer at vi kan bruka kulturarven som ein ressurs for verdiskaping, både kulturelt, sosialt, miljømessig og økonomisk. Kunnskapen vi får ved å kjenna lokalhistoria og kunna sjå kulturminne i autentiske miljø, gir gode opplevingar og byggjer felles identitet. Ved ei heilskapleg miljø-og ressurs-forvaltning vil vi unngå at fleire verdifulle kulturminne går tapt.

9.2 Tiltak

Sund kommune er innstilt på at det skal vera fleksibilitet i høve til prioritering mellom tiltaka i planen. Tiltaka skal vera starta og helst gjennomførte i løpet av 3 år. Vi må vera realistiske i høve til nye tiltak og ressurstilgang i handlingsplanen. Innan utgangen av 2019 skal planen evaluerast.

9.3 Ressursbehov og ansvar

Restaureringsarbeid er kostnadskrevjande. Dei fleste kulturminna er i privat eige (anten av stiftingar, gunneigarlag eller ein eller fleire eigarar).

Kulturbudsjettet har kr 40.000 til kulturminnevern, men tilsette på kulturkontoret kan hjelpe til med søknadsskriving til fylkeskommunen og kulturminnefondet. Tilsegn frå eksterne kjelder står ofte i forhold til økonomiske bidrag frå kommunen. Det vil vera ein føremon om kommunen hadde bygningsvernkompetanse, anten ved å kjøpa tenester eller tilsette ein som innehar den fagkunnskapen. Vidare vert det viktig å samarbeida med Bergen og omland turlag (BOF), Sund turlag, Nordsjøløypegruppa Ut mot havet, Sund sogelag og andre frivillige eldsjeler.

Økonomiplanen må ta høgde for behovet for å ta vare på viktige kulturminneverdiar i Sund. Prosjekt må innarbeidast i årlege budsjett fram til 2020. Ved kommunesamanslåing vert det laga ein ny felles kulturminneplan basert på planane som no vert laga i Øygarden, Fjell og Sund.

Tiltak	Ressursbehov	Ansvar
Følgja opp restaureringsarbeidet på skulestova	Dugnad og årlege tilskot frå kommunen	Venelaget for skulesova på Berge
Følgja opp arbeidet med Olav Toft si samling	Dugnad og årlege tilskot frå kommunen. Hjelp av kunstnarar og studentar til formidlingsarbeidet	Kultur/Drift og stiftinga Trellevik kystkultursenter/ Driftsstyret for skulehuset
Laga visningsanlegg for kulturminne i Trellevik og Hummelsund	Studentar frå AHKR og honorar til undervisnings-leiar/lærar. Utviding av <i>Frisk og freidig</i> til fleire dagar	Oppvekst og Kultur
Ferdigstilla Selstøkverna i 2017	Finansiert	Nordsjøfartmuseet, Nordsjøløypegruppa UMH og Kultur
Tilretteleggja kulturminneløype til Skaganeset/Stekholmen og dokumenter kulturminna i området med bilete og infotavler	Ressurskopling av tilskot frå Riksantikvaren, fylkeskommunen, BOF og kommunen	Areal og Kultur Prosjektleiar
Laga heftet <i>Kulturminneturar i Sund</i>	Prosjektmidlar frå bundne fond	Kultur
Skriva og gje ut Bygdesoga for Sund	Finansiert forfattarhonorar og trykking i økonomiplanen 2017-2019	Kultur
Rydd, skilta kulturminneturane og setja opp infotavler	Dugnad	Sund turlag Kultur
Dokumentera loshistoria med skilt og infotavle	Eigeninnsats og tid. Midlar på fond.	Areal og Kultur
Gje støtte og rettleiing til private som ynskjer å ta vare på kulturminne	Kapasitet til å kopla kulturminneeigarar med fagkompetanse kulturminnevern, informera om kulturminnefondet og fylkeskommunen sine støtteordningar og hjelp til å skriva søknader om medfinansiering	Areal og Kultur
Samla dokumentasjon, ta bilete og registrera kulturminne som ikkje eigarane er interesserte i å ta vare på, men som er viktig lokalhistorisk kunnskap	Tid og kapasitet i administrasjonen og dugnad med frivillige	Kultur
Hjelpa til med vedlikehaldsplan stiar, minnesmerke og kulturmiljø	Tid og ressursar i administrasjonen Areal, Kultur og Drift	Nordsjøløypegruppa UMH Sund turlag, Grendalag og andre frivillige
Halda fram med registrering av kulturminne og vurderer nye omsynssoner for kulturmiljø/landskap	Administrasjonen	Areal

10 VEDLEGG

10.1 Registreringar (SEFRAK, ASKELADDEN og Kulturminnesøk)

Kulturminnesøk har alle tilgang til: www.kulturminnesok.no

10.2 Relevant litteratur

- Kystkulturen i Sund bygdemuseum – Arne Aspøhaug og Olav Toft
- Bygdesoge frå Sund 1320 – 1660 – Arne Aspøhaug
- Næringsvegane i Sund og Austevoll 1866-1890- Arne Aspøhaug
- Historie frå Selstø, ein gard i Telavåg – Arne Aspøhaug
- Tyssøy – Arne Aspøhaug
- Sund kommune - Ein livsfrisk hundreåring- artikkelsamling av ulike forfattarar
- Bygdebok for Vardøy – Arne Aspøhaug og Svein Olav Drageland
- Bygdebok frå Sund – Johs. Evensen Hummelsund
- Gards-og ættesoga «Sund på søre Sotra» 1 - 5
- Bygdebok frå Skoge– Oddvar M. Søreide
- Gardssoge for Store-Sangolt, Litle- Sangolt, Skaga og Dommedal – Oddvar Skoge
- Frå Tyssøy til Tekslo- Jon Sæverud
- Kystkvinna – Harald Nordstrand
- Havstrilen-Harald Nordstrand
- Rapport om RA sitt verdiskapingsprosjekt på kulturminneområdet
- Vandringar i Vest – «Perler i Nordsjøløypa»
- HOME – Kulturarv der du bur
- Kommuneplanen med omsynssoner i arealdelen
- Kulturhistoriske registreringar utført av Hordaland fylkeskommune
- Plan for skjøtsel, bruk og formidling av kulturminne langs Nordsjøløypa i Sund, Fjell og Øygarden
- Strilasoga band 1-5
- Mattradisjonar - Malene Golten
- Johannes Kleppevik – Olav Kobbeltveit og Sigrid-Marthe Kleppevik
- Kav Stril – Hans Lauvik
- Diktsamlingar – Reidar Steinsland
- Treskoposten – artikkelsamlingar frå Lerøy
- Årbøker frå ulike lag
- Lokalhistoriske dokument og hefter
- Stadnamn, ord og uttrykk
- Elev-og studentoppgåver
- Då dei fekk vasskraftverk i Sund-Jarle Sælensminde
- NRK-filmminnslag på Norge Rundt

10.3 Enkel historisk oversikt

I denne oversikten er formidling kopla til eit utval av representative kulturminne med å visa til skriflege kjelder og forslag til guida turar/museumsbesøk.

Periode	Årstal	Kulturminne	Litteratur	Formidling
Eldre steinalder	900 f.Kr.	Pilspissflint Tyssøy		Historisk museum
	875 f Kr.	Buplass på Risøya	Johannes Evensen s.13	
			Strilasoga B1 s.18	Guida tur til Risøyna
			Askeladden?	
Yngre steinalder	1950 f.Kr	Tangepiler-Hummelsund	Strilasoga B1 s.68	Historisk museum
				Olav Toft si samling
Yngre jernalder	765 e.Kr	Første dokumenterte	Gulatingslova	Internasjonalt verdfullt
		kvalfangst i Skogsvågen	Strilasoga B1 s.159	kulturvernområde
			Arne Asphaug 1320-1660	Guida tur
				Olav Toft sis samling
Seinmellomalder	1349 e Kr.	Svartedauden	Arne Asphaug	Guida tur/infotavle
		Øydegardane	Selstøboka s.13	Forteljing/utgreiing
			Arne Asphaug	
			1320 - 1660 s.75	
Høgmellomalder	1320 e Kr	Engelsk keramikk på Nordre Toft	Arne Asphaug	Munnleg kjelde
			1320-1660 s.75	Olav Toft si samling
	1300 e.Kr.	Kyrkjene i Sund	Arne Asphaug	Kyrkjehistorie
	1300 e.Kr		1320-1660	Skriftelege kjelder
				Olav Toft si samling
Sein mellomalder	1535 e. kr	Jektenaustet Trellevik	Johannes Evensen s.267	Historisk museum
				Guida tur til Trellevik
				Restauret 1990 av
Tidleg nytid		Sjøbuer Golta	Strilesoga B 3 s.136	300 år gamle sjøbuer
			Johannes Evensen s. 272	Guida tur til Golta
			Strilesoga B 3 s.136	Bilete og omtale
		Klebersteinbrot	Arne Asphaug	Formidlingstur
		Skjervika	Kystkulturen i Sund	Olav Toft si samling

		Klebersteinbrot		Materiale til fiskesøkke
		Lysakøle	Arne Aspøhaug	Olav Toft si samling
			Kystkulturen s.19-20	
Notid	1973	Sjøfly	Bygdeboka b 2 s.537	Anders Hummelsund
			Toftarøyna	
	2000	Losminnesmerket	Kystverket sitt blad	Guida tur til Vikso
		på Vikso	Sund sokneblad	Infoskilt
	2014	Stadnamn	Bygdeboka	Bygdeboknemnda
			Diskusjonar om skrive-	Lydband Bjørn.T Aasheim
			måte og uttale på namn	er digitaliserte av UiB
		Landbruksdrift med	Bygdeboka B2 s.335	Guida tur til Hummelsund
		reduisert mekanisering		
	2015	Periferifestivalen	Program og plakatar	Glesvær
	2020	Sund kommune	Diverse arkiv	Turar og forteljingar